

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 37.091.313:37.07

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.1>

Леся МАРТИРОСЯН

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-0930-5620

Бібліографічний опис статті: Мартіросян, Л. (2021). Практика вирішення проблем суспільства через механізм соціального піклування: історичний досвід Стародавньої Греції *Humanitas*, 2, 3–13, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.1>

ПРАКТИКА ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ СУСПІЛЬСТВА ЧЕРЕЗ МЕХАНІЗМ СОЦІАЛЬНОГО ПІКЛУВАННЯ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Кризовий стан сфери соціального захисту чітко означає вектор вирішення соціальних проблем – соціальне піклування. У даному контексті значний інтерес представляє досвід вирішення соціальних проблем, набутий у процесі історичного розвитку Стародавньої Греції.

Виявлено, що грецьке суспільство потерпало від багатьох соціальних проблем. Одні з них (політична і майнова нерівність, неробство, жебрацтво тощо) усвідомлювалися суспільством, осмислювалися і обиралися шляхи їх подолання; інші (проституція) – суспільна свідомість не сприймала як соціальну загрозу, вони толерувалися традиціями і звичаями. Встановлено, що в історії Стародавньої Греції досить часто здійснювалися реформи з метою вирішення гострих соціальних проблем. Найбільш всеохоплюючі і радикальні були здійсненні у часи правління Солоні і Перикла. Механізмом реалізації цих реформ стало соціальне піклування.

Обґрунтовано, що концепт соціального піклування у Стародавній Греції – державно-аристократичний патерналізм з імперативом трудової діяльності. Суб'єктом соціального піклування була держава. Об'єктом дії соціального піклування були проблеми, пов'язані з порушенням соціальної справедливості та конкретизовані у проблемах найуразливіших груп населення поліса. Виявлено, що соціальне піклування функціонувало на трьох рівнях: загальнодержавному, груповому та індивідуальному. Здійснений аналіз форм і засобів соціального піклування, що застосовувались на усіх трьох рівнях. Обґрунтовано їх позитивні та негативні наслідки для суспільства. Доведено, що необґрунтоване збільшення кількості об'єктів соціального піклування обумовлювало динаміку зростання негативних соціальних явищ а не зумовлювало вирішення соціальних проблем.

Ключові слова: соціальні проблеми, соціальне піклування, соціальна взаємодія, суб'єкт, об'єкт соціального піклування, хабітуалізовані форми девіантної поведінки, соціальна патологія, громадянство, демос, громадські обіди, державні виплати, громадські роботи.

Lesia MARTIROSIAN

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-0930-5620

To cite this article: Martirosian, L. (2021) Praktyka vyrishennia problem suspilstva cherez mekhanizm sotsialnoho pikluvannia: istorychnyi dosvid Starodavnoi Hretsii [Solving society's social problems via the social care mechanism: historical experience of Ancient Greece]. *Humanitas*, 2, 3–13, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.2.1>

SOLVING SOCIETY'S SOCIAL PROBLEMS VIA THE SOCIAL CARE MECHANISM: HISTORICAL EXPERIENCE OF ANCIENT GREECE

The crisis in social protection of the society clearly defines the vector of solving social problems, in other words, social care. In this context, the experience of solving social problems gained during the historical development of Ancient

Greece is of considerable interest. The study has revealed that Greek society suffered from many social problems. Society was aware of some of them (political and property inequality, idleness, begging, etc.) and comprehended the importance of choosing the ways to overcome them. On the other hand, public consciousness did not perceive others as a social threat (for example, prostitution). They were tolerated by traditions and customs. In the history of Ancient Greece, reforms were often introduced to solve critical social problems. The most comprehensive and radical reforms were during the reign of Solon and Pericles. The mechanism of implementation of these reforms was social care.

The study substantiates that the concept of social care in ancient Greece was a state-aristocratic paternalism with the imperative of labor. The state was the subject of social care. The object of social care was the problems connected with the violation of social justice, specified in the problems of the most vulnerable groups of the city-state (polis) population. The objects of social care included not only the most vulnerable groups and individuals of the population, but as an exception, the entire polis collective, including slaves (in particular, during the spectacles). Social care functioned at three levels: national, group, and individual. The article elucidates the analysis of the social care forms and means used at all three levels with a focus on their positive and negative consequences for society. The key findings of the study argue that the increase in the number of objects of social care influenced greatly the dynamics of negative social phenomena growth and did not predetermine the solution of social problems.

Key words: social problems, social care, social interaction, subject, object of social care, habitualized forms of deviant behavior, social pathology, citizenship, demos, public lunches, state payments, public works.

Соціальні проблеми є невід'ємною частиною суспільного життя. Питання пошуку шляхів вирішення соціальних проблем завжди було актуальним для будь-якого суспільства, громадських діячів та науковців. Сьогодні, коли людство зіштовхнулося з проблемами глобального масштабу, інтерес до соціальних проблем зростає. Їх досліджують фахівців різних галузей наук: філософії, соціології, історії, психології та ін. У даному контексті привертають увагу дослідження таких вітчизняних і зарубіжних науковців як: М. Арчера, Д. Белла, В. Буяшенко, Є. Головахи, Ш. Ейзенштадта, М. Кастельса, С. Катаєва, Д. Лаойна, В. Мініної, Н. Наумова, К. Полані, К. Поппера, А. Ручки, Д. Старка, В. Танчера, О. Тоффлера, А. Турена, Ф. Хайєка, П. Штомпки, В. Ядова, О. Якуби, І. Ясавеєва та ін. Вони з різних сторін розглядають соціальну дезінтеграцію суспільства та особливості його трансформації пропонуючи ті чи інші рішення.

Соціальні проблеми входять до смислового простору соціального піклування і утворюють предметне поле його діяльності – таку думку висловлює В. Буяшенко у своїх наукових дослідженнях [1, с. 337–338].

Підтримуючи таку позицію, варто наголосити, що дослідження соціального піклування як механізму вирішення соціальних проблем є перспективними. В. Буяшенко стверджує, що у вітчизняній науковій літературі практично не існує досліджень, які б комплексно висвітлювали цю проблему, а саме поняття соціального піклування не вживається у сучасних розвідках. В зарубіжних джерелах, зокрема в розвідках Ф. Нойман, Ш. Роман, Г. фон Хафєркамп,

С. Шардлоу, вживаються поняття «державна допомога», «соціальні виплати і соціальний розподіл», «соціальні послуги», «соціальна робота». Національна асоціація соціальних працівників США у своїх теоретичних розвідках з цієї проблематики більше застосовує поняття «соціального піклування». Науковці Кейс Вен Сман, А. Меркель, М. Батті говорять про соціологічний вимір соціального піклування, який виявляється через терміни «соціальний», «соціальна допомога», «соціальна робота» і виступає по відношенню до них в якості більш загальної категорії, яка інтегрує їх в цілісність. Відтак поняття соціального піклування виступає теоретико-методологічним засобом концептуального визначення змісту і місії сучасної системи соціальної підтримки та механізмів її реалізації [2, с. 5–6].

Поділяючи позицію В. Буяшенко щодо сутності та ролі соціального піклування у суспільному розвитку, вважаємо, що ця сфера наукового пізнання дозволить узагальнити і зробити максимально об'єктивований дискурсивний аналіз історичного досвіду оптимізації соціальних проблем у процесі вирішення (пом'якшення) соціальних конфліктів в різні історичні епохи, в межах різних культур і конфесій. Ретроспективний аналіз соціального піклування також дасть можливість відтворити широку панораму оригінальних і ефективних рішень соціальних проблем засобами соціального піклування, з однієї сторони; з іншої – ряд соціальних проєктів, які призводили лише до поглиблення проблем та їх наслідків. Це дозволить уникнути помилок і неефективних рішень сьогодні.

Витоки і джерела соціального піклування досліджували багато науковців. Серед вітчизня-

них досліджень привертають увагу праці таких науковців як: А. Горілий, С. Глазунов, А. Капська, О. Карпенко, С. Кубіцький, М. Лукашевич, В. Поліщук, М. Підгурська, А. Рижанова, В. Савицький, Т. Семигіна, В. Тихолоз, А. Фурман, О. Янкович та ін. Серед зарубіжних досліджень необхідно назвати праці таких науковців як: К. Кузьмін, Дж. Лейбі, Т. Ромм, Б. Сутирін, В. Треттнер, М. Фірсов, Е. Холостова, Дж. Хендел, та ін.

Аналіз праць вказаних науковців свідчить, що дослідження соціального піклування здебільшого відбувається у контексті вивчення історичного розвитку практики соціальної допомоги, її форм і методів. Дослідження історичного контексту соціального піклування як механізму вирішення соціальних проблем у науковому дискурсі практично відсутні.

Термін «соціальна проблема» виник у західноєвропейській соціологічній думці на початку XIX століття. Першопочатково його використовували лише для означення нерівномірного розподілу суспільного багатства. За повідомленням В. Мініної, застосовувати термін «соціальна проблема» для означення погіршення умов життя значної частини населення почали у другій половині XIX ст. у США та Великобританії [3].

Не зважаючи на те, що термін «соціальна проблема» у гуманітарних науках відносно новий, у житті суспільства як соціальне явище, феномен суспільного життя – соціальні проблеми були присутні завжди. Традиційно вони трактувались як відхилення від норми, які викликають дезорганізацію суспільного життя, дисфункцію у діяльності його інститутів.

Вирішення соціальних проблем завжди вимагало від суспільства налагодження соціальної взаємодії між різними верствами (групами) населення, значної мобілізації ресурсів як соціально-економічних, так і політично-моральних. Механізмом, який застосовувався для вирішення соціальних проблем у процесі історичного розвитку суспільства, здебільшого, було соціальне піклування. Такий підхід до розуміння завдань соціального піклування надзвичайно яскраво демонструє історія Стародавньої Греції.

Грецьке суспільство потерпало від багатьох соціальних проблем, більшість з яких, так звані, «вічні» проблеми (безробіття, бідність, дитяче сирітство, соціальна і матеріальна нерівність, злочинність, проституція тощо). Деякі з них, наприклад, проституція, набули ознак соціальної пато-

логії, з характерними хабітуалізованими (з англ. "habitual" – «звичайний», тобто такі, що стали звичними, узвичаєними) масовими формами девіантної поведінки [4; 5]. Зокрема в Афінах, проституція стала особливим інститутом під час правління архонта Солона (640–558 pp. до н. е.). За правління Солона відкривались державні і приватні заклади, які називались «диктеріони». Сучасні науковці стверджують, що вони були визнані «суспільно корисними» установами, відповідали потребам іноземців і молодих людей, приносили полісу чималий дохід і виконували функцію запобіжника для суспільної безпеки і гігієни. Диктеріони знаходилися під заступництвом влади. Нечисленні закони, що приймалися час від часу з метою обмеження масштабів проституції (наприклад, закони Драконта (621 р. до н. е.), що передбачали страту за звідництво), під тиском традицій великого значення не мали [6, с. 5–25; 7, с. 57–59].

Таким чином, проституція, набувши ознак масової узвичаєної поведінки, перетворилась на соціальну патологію, рівень суспільного осмислення якої не означував її як суспільно небезпечної і не спонукав до пошуку ефективних шляхів її вирішення цієї соціальної проблеми.

Іншою соціальною проблемою Стародавньої Греції була бідність, або майнова нерівність громадян, яка супроводжувала розвиток грецького суспільства усю його історію, викликала соціальні конфлікти та змушувала владу шукати шляхи їх, якщо не подолання, то хоча б пом'якшення.

У VIII ст. до н. е. у Греції відбувається соціальна диференціація суспільства. Військові походи і фіскальна політика призвели до розорення і збіднення вільного населення. Вони втрачали зв'язки з родом та родовий захист. Поступово ця верства населення поповнювалась іноземцями, вигнанцями з роду, потомками підкорених народів та ін. Таким чином починає формуватися соціальний прошарок населення без засобів до існування. Вони займалися жебрацтвом і постійно переміщувались з місця на місце. У грецькому суспільстві жебрацтво вважалось соціальним відхиленням, девіацією, а жебраки були позбавлені співчуття і підтримки суспільства. Для влади це була соціальна проблема, яка потребувала вирішення, оскільки несла у собі небезпеку соціальних бунтів та нестабільності.

Пошук шляхів розв'язання проблеми бідності спостерігається протягом усієї історії Стародавньої Греції, особливо в класичний період її розвитку. Кардинальним вектором її вирішення стало соціальне піклування у формі прийняття законів, які умовно можна назвати «соціальними».

Характеристика соціальних проблем, з якими стикнулось грецьке суспільство класичної доби, вимагає, хоча б узагальненого аналізу особливостей організації суспільного життя цього періоду.

Виникнення класичного поліса стало підсумком соціально-політичного розвитку архаїчного періоду. Причиною виникнення полісної системи були природно-кліматичні умови, а також географічна і політична замкнутість окремих територій. До кінця VI ст. до н.е. у більшості грецьких полісів встановився республіканський устрій. Політична влада належала громадянам поліса – чоловікам, корінним мешканцям даної місцевості у власності яких були земельні наділи, при цьому, на землю зберігалась власність общини. Громадяни мали право брати участь у народних зборах, служити в армії, обирати і бути обраними на державні посади. Народні збори обирали Раду і магістратів – посадових осіб.

Існувало три форми республіканського устрою: аристократія (правління здійснюється представниками родової знаті), олігархія (права громадян визначались майновим цензом) і демократія (усі члени общини користувались рівними правами). Найбільшою демократією в Греції до початку V ст. до н. е. були Афіни, олігархіями – Корінф і Фіви, аристократією – Спарта.

Закцентуємо увагу на Афіньському полісі як найбільш значимому в історії Греції, особливості якого, різною мірою, екстраполювались на інші поліси. Афіньська полісна община вирізнялась значною майновою диференціацією вільних громадян (демосу). У полісній общині виділялась панівна верхівка, дрібні виробники, ремісники і торгівці. Основною для юридичного оформлення статусу громадянина було володіння земельною часткою общинної землі. Саме володіння землею визначало повноправність громадянина, можливість його участі в управлінні полісом. Таким чином, головною фігурою у давньогрецькому полісі був корінний житель, який володів спадкоємною часткою

землі та, відповідно, громадянськими і політичними правами.

Особливу верству населення представляли іноземці (метеки) – вихідці з інших полісів, які не мали громадянських прав, оскільки не могли володіти землею. Найнижчу соціальну верству склали раби, які, за уявленнями того часу, були не люди, а речі.

З метою вирішення соціальної проблеми майнової нерівності вільних громадян у грецьких полісах здійснювали цілий комплекс заходів, які затверджувались на рівні законів. Вважається, що афіньська демократія дала зразки законотворчості і справи соціального захисту громадян.

В історії Стародавньої Греції найбільш відомі два видатних реформатори – Солон (близько 640–558 р.р. до н.е.) і Перикл (490–429 р.р. до н.е.).

Правитель і архонт Солон здійснив ряд радикальних суспільно-політичних і економічних реформ, які окреслили кардинальний рубіж в історії формування Афіньського полісу. Завдяки реформам Солона вдалося зупинити криваві сутички між аристократією і демосом. Законодавча реформа Солона отримала назву сісахфія (означає – зняття обтяження). Її суть склали заходи соціального піклування: ліквідація боргового рабства, скасування боргів селян; викуп та повернення на батьківщину всіх афіньян, проданих за межі Аттики в рабство; введення майнового цензу, законодавче визнання приватної власності на землю; заборона не працювати; право громадян обирати посадових осіб й вимагати від них звіту, створення суду присяжних та ін. [8, с. 76].

Солон прийняв закони у сфері захисту прав дітей, дівчат-сиріт та жінок. Він відмінив традицію посагу, заборонивши таким чином економічний зиск від шлюбу та шлюби із значною віковою різницею, що сприяло підвищенню репродуктивного здоров'я сім'ї. Було заборонено продаж жінок та дітей у боргове рабство. Солон також зобов'язав батьків навчати дітей професії, невиконання цього обов'язку позбавляло батьків права на опіку від дітей у старості. Цей закон мав профілактичну спрямованість проти розповсюдження неробства і жебрацтва. Реформи Солона обумовили покращення стану рабів – вони отримали права утворювати сім'ї, брати участь у святах і бути залученими до ремісництва.

Є. Єлісеєва, характеризуючи реформи Солона, звертається до висловів Діогена Лаєрського про ці закони: «хто не годує батьків, карається бесчестям; хто нероба, на того кожен може подати у суд; опікун над сиротами з матір'ю їхньою не одружується; найближчому після сиріт спадкоємцю опікуном над ними не бути» [9].

Для забезпечення виконання законів і надходження коштів на їх виконання Солон означив функції державних органів влади. Наприклад, зобов'язав ареопаг спостерігати на які кошти живе кожен громадянин і карати нероб. Ареопаг був наділений і багатьма іншими функціями щодо забезпечення суспільного порядку і дотримання норм соціальної поведінки: контролював громадське майно, слідкував за вихованням і моральністю юнацтва, відповідав за стан громадського здоров'я. Філи (родове об'єднання громадян, пізніше – територіальна одиниця) виконували функцію фінансування громадських столів, свят, будівництва та утримання громадських будов тощо.

Серед перерахованих форм соціального піклування привертає увагу така форма як громадські столи (парасітейни) – узаконена, щотижнева соціальна допомога у формі громадських обідів. Її реалізація відбувалась за рахунок державних коштів і літургій («десятина», яку платили заможні громадяни). Фірсон подає свідчення Плутарха про те, що в Афінах були списки потребуєчих, які встановлювали черговість участі громадян у громадських обідах. За дотриманням цієї черги суворо слідкували, тих, хто зловживав – карали. Посилаючись на свідчення Аристотеля, науковець вказує кількість громадян, які харчувались за рахунок громадських столів – 20 тис., серед них і сироти. [10, с. 52–68]. Проте у кожного поліса функції, організація і проведення громадських столів мали свої особливості. В Афінах вони називались симпосіуми, у Спарті – сеситії, на Криті – андрії.

На вирішення проблеми матеріальної нерівності громадян поліса була спрямована земельна реформа Солона. Її суть полягала у виділенні земельної частки громадянам, які з різних причин її втратили та встановлення максимальної частки для володіння з метою запобігання концентрації землі в руках однієї особи.

Введення таких законів дозволяло регулювати чисельність землевласників і зберігати

соціальну, психологічну і економічну єдність полісної общини. Адже соціальний статус людини тісно пов'язувався із виконуваною роботою і визначався її громадянськими правами. Оскільки природне середовище і заняття землеробством були споконвічними супутниками грека і супроводжували його протягом життя, тому праця на землі, близькість до природи визначали таке високе суспільне поцінування общинника-землероба. Ментальні риси землероба в такий спосіб переростали в його узагальнену характеристику [11, с. 322–330]. Достойним вважався громадянин із середнім достатком, який уміло керував своїм господарством, виконував усі громадянські обов'язки, був відданим захисником свого полісу.

Введення законів, що регулювали розподіл землі, дозволяло значно нівелювати наслідки проблеми матеріальної нерівності громадян полісу та певний час уникати жорстких соціальних конфліктів.

На вирішення проблеми збереження соціального миру у грецькому суспільстві також спрямовувалось соціальне піклування над безземельними та малоземельними громадянами. Поширеним способом їх підтримки було переселення у колонії за межами Греції. За даними М. Фірсова у V ст. до н.е. більше як 10 тис. афінських громадян були поселенні у таких колоніях (клерухіях) на берегах Чорного моря і на території Малої Азії. Там вони знову ставали дрібними землевласниками. Найбільш ефективно колонізацію здійснювали такі поліси як Мегари, Корінф, Фокея і Мілет. Науковець також вказує, що Перикл щорічно споряджав для цих цілей 60 трієр і лише у 432 р. до н.е. вивіз на 70 кораблях 7000 людей [12, с. 56].

Необхідно зауважити, що така форма соціального піклування як вилучення нетрудових елементів із суспільства, застосовувалась і пізніше, наприклад – у середньовічних містах Європи, коли розпочалось боротьба з жебрацтвом, в Англії, коли вивозили жебраків на Віркінські острова [13, с. 230–233].

На розв'язання соціальних проблем афінського поліса була спрямована розгалужена система прав і обов'язків його громадян, які називались літургії. Це була своєрідна система особистих повинностей, суть якої полягала у покритті витрат на державні заходи та релігійні свята. Розмір літургії не визна-

чався задалегідь, а залежав від того, у якій мірі окремі особи намагалися набути поваги народу або перевершити один одного в розкоші і багатстві.

За повідомленнями К. Кузьміна та Б. Сутиріна, до літургій належали витрати на державні свята та потреби. У випадку відмови здійснювати літургію будь-який громадянин поліса на народних зборах міг запропонувати особі, що відмовилась, виконати цей обов'язок в обмін на його майно. [14, с. 54].

В Афінах був створений своєрідний праобраз пенсійної системи. Значна частина державних витрат йшла на видачу соціальної допомоги. С. Глазунов пише про те, що афінський законодавець і політик Солон прийняв закон, відповідно до якого всі громадяни, які зазнали каліцтва на війні, утримувалися за рахунок держави. Інвалідам виплачували державну допомогу, що дорівнювала заробітку ремісника [15, с. 17]. Пізніше ця постанова була поширена на всіх непрацездатних незаможних. К. Кузьмін та Б. Сутирін вказують, що розмір допомоги, який складав 1–2 обола в день, призначався народними зборами, а права «пенсіонерів» визначалися радою зборів. Періодично вони були зобов'язані прибути в раду для огляду під загрозою позбавлення пенсії [16, с. 51–56].

У неврожайні роки голодуючим надавалася допомога у вигляді безкоштовного або дешевого продажу хліба, закупленого скарбницею. С. Глазунов стверджує, що влада в Афінах законодавчо встановлювала незмінні ціни на хліб і не допускала їхнього зростання, скуповувала хліб у місцях багатого врожаю й продавала громадянам за низькою ціною, займалася безкоштовною роздачою зерна, риби, солі, вугілля й дров. За часів правління Перикла це стало нормою [17, с. 17].

З метою налагодження соціальної взаємодії різних соціальних прошарків полісної общини, зняття соціальної напруги у суспільстві та формування психологічної єдності громадян поліса влада, близько 40–30-х рр. V ст. до н.е., ввела у дію новий принцип розподілу державних коштів: якщо військові потреби вже забезпечені, залишки державних доходів могли витрачатися на організацію громадських робіт, святкові роздачі грошей, влаштування видовищ і частувань для народу. К. Кузьмін, Б. Сутирін наголошують, що трохи пізніше, у правління Евбула

(бл. 405–330 р.р. до н.е.), з'явилася особлива «видовищна каса», в яку надходили всі залишки після витрат по державному управлінню. У 350–339 рр. до н.е. навіть існувало правило, скасоване згодом, що передбачало страту за будь-яку пропозицію на народних зборах ужити «видовищні» гроші на іншу мету. Роздача «видовищних» грошей згодом набула масових масштабів. Про це свідчать такі факти: якщо при Периклі найбідніші громадяни одержували по 2 обола в день лише під час свят Діоніса (коли відбувалися театральні вистави), то вже в IV ст. до н.е., як багаті, так і бідні громадяни мали право одержувати по 2 обола протягом трьох днів в усі великі свята (навіть тоді, коли театральних вистав не влаштовувалося) [18, с. 55].

Незважаючи на те, що заходи соціального піклування, які проводились в Афінах, були покликані зменшити соціальну напругу через підтримку потребуючих, майнове розшарування громадян через економічні процеси, що відбувалися - посилювалось. Поступово в Афінах виділяється прошарок багатих землевласників, а аграрні відносини еволюціонують в бік зміцнення великого землеволодіння аристократії (нащадків родової знаті) і розорення дрібних землевласників, що складали основну масу населення. Водночас в Афінах торговельно-ремісничий капітал зростав прискореними темпами. У V ст. до н.е. поліс перетворився у великий виробничий і торговельний центр Балкан. Еволюція виробничої сфери поліса призвела до змін у соціальній організації: формуються полісні структури, посилюється майнова диференціація в середині полісного колективу, формується цілий прошарок збіднілого громадянства. Ця верства населення не була задіяна у виробництві, не мала (або мала не значну кількість) майна, натомість, володіла усіма громадянськими правами і могла брати активну участь у голосуваннях на народних зборах та вирішенні державних проблем. Їхніми засобами до існування були жебрацтво або незначні випадкові підробітки. Це була потенційна небезпека для соціального миру в общині. Послаблювався зв'язок громадянства з володінням земельним наділом, що вело до розмивання верстви середніх власників, падіння ролі ополчення. Витіснення частини громадян з виробничої сфери і перетворення їх в люмпенів, які утримуються на кошти держави, обумовлювало

переродження демократії в охлократію, де панував натоп. Давно існуюча проблема майнової нерівності громадян, не зважаючи на всеохоплюючу соціальну підтримку лише посилилась, про що свідчать бунти, державні перевороти, громадянські війни, які охопили Грецію у IV ст. до н.е. Соціальна напруга у суспільстві загострювалась.

Влада намагалась уникнути соціальної розбалансованості суспільства. Для прикладу звернемося до реформ Перикла. Час його правління історики називають «золотою добою» розквіту Афін. Він провів серію реформ, які дали можливість укріпити економічну могутність Афін та згуртувати громадянське суспільство. Перикл намагався налагодити суспільне взаєморозуміння шляхом оптимізації соціальної взаємодії громадянських верств суспільства. Головним завданням держави вважав турботу про добробут громадян, тому політика влади щодо соціального піклування значно посилилась. З цією метою використовувались різноманітні засоби і форми соціального піклування: фінансування економічно продуктивних класів і висилка непродуктивних з міста (здавалось вище); введення оплати за виконання державних обов'язків для демосу і введення обов'язкових літургій (здавалось вище) для аристократів тощо. У проведенні реформ Перикл керувався принципом соціальної справедливості: збіднілим громадянам створення умов для заробітку, багатим – введення податків на підтримку бідних. За часів правління Перикла літургія перетворилась на радикальний засіб перерозподілу суспільного багатства. Літургії були спрямовані на забезпечення потреб державного будівництва та влаштування видовищ і свят, які були найбільш масовою формою підтримки громадян. Таким способом влада намагалась уникнути соціальної конфронтації демосу і аристократії.

Вагомим кроком у напрямку оптимізації соціальної взаємодії різних прошарків громадян полісу було введення «містофорії» - виплати громадянам за виконання ними своїх громадянських обов'язків. Види громадянських обов'язків, що підпадали під оплату, весь час розширювались, як і кількість грошей, що їх виплачували. Вважається, що «містофорії» існували і в інших грецьких полісах.

У часи Перикла громадяни отримували плату за участь у народних зборах, за

виконання функцій присяжного у верховному суді (гелієї) та функцій військовослужбовця. Відбулась також зміна відкритого голосування на народних зборах на жеребкування (окрім посад, що вимагали ґрунтовної підготовки), що значно збільшувало шанси збіднілих громадян бути обраними на державні посади. Загалом, введення державних виплат за виконання громадянських обов'язків дозволяло вирішувати соціальну проблему бідності певної частини громадян та їх залучення до державного управління, проте, з часом, стало однією з причин кризи демократії, оскільки сприяло поширенню утриманських настроїв суспільства.

С. Глазунов повідомляє, що Перикл увів і громадські роботи, спрямовані на зміцнення оборонних споруд, забезпечення благоустрою міста, побудову доріг. До цих робіт залучалися незайняті, незаможні верстви населення. Оплата здійснювалась державним коштом [19, с. 17]. Потрібно наголосити, проте, що до цих робіт могли залучатися лише вільні громадяни. Саме громадські роботи забезпечили будівництво знаменитого храму в Афінах – Парфенону.

Р. Пельман вважав, що аналогічні заходи соціальної опіки здійснювались і в інших полісах Стародавньої Греції [20].

Залучення збіднілих громадян до праці – було одним із важливих способів соціального піклування. Проте, тяжка фізична праця (матроса, ремісника, рудокопа тощо), до якої влада намагалась залучати найбідніші верстви населення, не користувалась популярністю серед вільних громадян, оскільки суперечила ціннісним суспільним установкам. Ідеал калакагатії – досконалості фізичної, розумової і моральної – не міг бути досягнутий у важкій праці, заняття якою потребувало значних витрат часу. Тому, намагання влади вмонтувати ці верстви населення у виробниче життя суспільства не були надто популярними. Проте, інша форма соціального піклування – влаштування свят та видовищ – підтримувалась не лише збіднілим громадянством, а й усіма членами полісної громади.

Для люмпен-пролетарів свята і видовища стали способом життя за рахунок полісної общини, враховуючи, що для їх відвідування видавались кошти, а під час проведення – їжа. Протягом року влаштовувалось чимало свят і видовищ (сумарно вони охоплювали два місяці року).

Існувала ціла система виплат і дотацій на їх відвідування.

Для влади свята та видовища стали ефективним способом зняття соціальної та психологічної напруги, налагодження соціальної взаємодії між різними групами населення, у тому числі і тими, що не мали громадянського статусу. Вони виконували й інші соціально-позитивні функції, зокрема, формування позитивної громадської думки щодо оцінки влади та соціально-позитивних цінних орієнтацій суспільства. Необхідно визнати, що вони були досить ефективним способом соціального піклування для вирішення проблеми збереження соціального миру і уникнення соціальної конфронтації. Разом з тим, ця форма соціального піклування мала значні негативні наслідки – вона стимулювала населення до неробства і бажання жити за державний кошт. У поєднанні з такими ж негативними наслідками іншої форми соціального піклування – громадськими столами – схильність населення до жебрацтва, неробства, утриманства лише посилювалась. Про таку тенденцію свідчить кількість непрацюючого населення, вивезена з міста Периклом, про що ми згадували вище.

Водночас влада намагалась боротися з розповсюдженням неробства і паразитування на державних коштах. Соціальний прошарок нероб, який звик до дармових подачок, був небезпечний, тому Перикл застосовував будь-які методи, щоб позбавити місто від їх присутності. Найбільш відомими були, уже згадані вище, «відправлення у подорожі» та рекрутація у військові найманці. Зазвичай, у себе на батьківщині, рекрути були незаможними та обездоленими, а їх значна кількість свідчила, що процеси пауперизації значних мас населення продовжуються.

Необхідно зауважити, що благодійна діяльність держави не усіма сприймалася як позитивна. В. Кузьмін та Б. Сутирін звертаються до думки грецького філософа і вченого Аристотеля. Він писав, що соціальна допомога тільки розбещує народ, а прагнення бути милостивим обертається для демосу злом. «А що стосується жертв і святилищ, свят і священних ділянок, то народ, зрозумівши, що неможливо кожній бідній людині самому приносити жертви, улаштовувати свята, будувати храми і прикрашати і звеличувати місто, у якому живе, визначив, як

досягти цього. От тому держава робить за кошти суспільства жертвоприношення, а народ бенкетує і одержує по жеребі м'ясо жертвоних тварин; народ же будує спеціально сам для себе численні палестри (гімнастичні школи), лазні. І більше користується ними чернь, ніж заможне населення» [21, с. 56].

Наведені думки Аристотеля про негативні наслідки широкої соціальної опіки свідчать про те, що ця проблема усвідомлювалась і констатувалась суспільством, але практичного вирішення не отримала.

Завершуючи огляд різноманітних форм і засобів соціального піклування у Стародавній Греції, можемо зробити висновки та узагальнення щодо його ролі у вирішенні соціальних проблем полісних общин. Причинами їх виникнення були суперечності суспільного розвитку, відхилення від соціальних норм функціонування суспільства. Вивчення підходів до вирішення соціальних проблем у грецьких полісах дає підстави визнати соціальне піклування основним механізмом їх вирішення. Основним концептом соціального піклування став державно-аристократичний патерналізм з імперативом трудової діяльності. Реформи Солона і Перикла базувались на визнанні цінності трудового начала і запереченні неробства для досягнення благополуччя громадян. Шляхи реалізації концепту у реформаторів різнилися: у Солона – це надання соціальної допомоги у різних формах і різними засобами; у Перикла – створення умов для досягнення благополуччя через працю. Суб'єктом надання допомоги виступала держава. Об'єктом дії соціального піклування були проблеми пов'язані з порушенням соціальної справедливості.

З часом соціальне піклування, як явище суспільного життя, набуло ознак соціального інституту. Його функціонування характеризувалося стійкою формою організації спільної діяльності людей з метою збереження соціального миру, уникнення соціальної конфронтації та налагодження соціальної взаємодії. Соціальне піклування як інститут функціонувало на трьох рівнях: загальнодержавному (прийняття законів щодо утвердження соціальної справедливості у суспільстві, майнової рівності, поділу землі, надання політичних і соціальних прав тощо); груповому – надання певних пільг і преференцій соціально незахищеним групам

(безробітні, збіднілі, жебраки та ін.); індивідуальному (захист прав і матеріальна підтримка дітей-сиріт, жінок, воїнів покалічених на війні, людей похилого віку).

На перших двох рівнях соціальне піклування було спрямоване на вирішення соціальних проблем масштабного загальнодержавного рівня, а зусилля щодо їх вирішення (прийняття законів, фіскальна політика, влаштування вдовиц) спрямовувалися на покращення становища (матеріального, політичного, психологічного тощо) усіх громадян або певної соціальної групи. На третьому рівні соціальне піклування спрямовувалось на покращання матеріального становища конкретного індивіда, підвищення шансів його позитивної соціалізації у суспільстві (опіка дітей-сиріт, виплати особам похилого віку, пораненим на війні тощо).

Здійснений аналіз заходів соціального піклування дозволяє виділити найбільш поширені: прийняття законів щодо регуляції права володіння землею, право обирати владу і бути обраним, фінансування економічно продуктивних класів і вислання непродуктивних з міста; введення оплати за виконання державних обов'язків для демосу і введення обов'язкових літургій для аристократів, рекрутація на військову службу, влаштування громадських столів, свят та вдовиц, підтримка конкретних категорій неспроможних, організація громадських робіт тощо. Вказані заходи мали чисельні позитивні ефекти для суспільства: дозволяли регулювати чисельність землевласників і зберігати соціальну, психологічну і економічну єдність полісної общини, нівелювати наслідки проблеми матеріальної нерівності громадян полісу та певний час дозволяли уникати жорстких соціальних конфліктів. Разом з тим, яскраво проглядаються і негативні для суспільства наслідки (неробство, жебракування, настрої утриманства, проституція тощо). Грецьке суспільство, незважаючи на поодинокі думки освічених людей, не змогло

підняти до усвідомлення рівня загрози цих соціальних проблем.

У грецьких полісах соціальне піклування виступало механізмом трансформації антагоністичних соціальних взаємодій у взаємодії солідарні, які гуртували суспільство, вирішуючи або пом'якшуючи існуючі соціальні проблеми. Не зважаючи на те, що всеохоплюючий характер соціального піклування дозволяв вирішувати соціальні проблеми грецького суспільства лише у певні моменти історичного розвитку, його значення у цивілізаційному поступі дуже велике. Афіньська демократія дала перші паростки законодавчого забезпечення соціальної підтримки громадян. Саме з цього часу закладається багато традиції соціального піклування, які у подальшому будуть використовуватись у різноманітних стратегіях вирішення соціальних проблем від античності (Стародавній Рим) до сучасності.

Досвід соціального піклування у Стародавній Греції дозволяє зробити висновок: будь-яка соціальна проблема перетинається, перш за все, із питаннями законності, соціальної справедливості, економічного розвитку і матеріального багатства суспільства тощо. Разом з тим ефективно вирішення соціальних проблем неможливе без опори на соціальне піклування. Воно повинне концентрувати у собі усі можливості суспільства від моральних і правових до економічних. Лише тоді воно буде ефективним механізмом вирішення соціальних проблем.

Здійснена наукова розвідка не вичерпує дослідження усіх аспектів соціального піклування, як механізму вирішення соціальних проблем, що склався історично. У цьому контексті потребує ґрунтовного дослідження проблема дитинства, злочинності, становища жінки та ін. Ці соціальні проблеми були характерні не лише для Стародавньої Греції а й для інших античних народів і кожен з них шукав власні шляхи їх розв'язання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буяшенко В.В. Соціальна проблема як предметне поле діяльності соціального піклування. *Гілея: науковий вісник: зб. наук. пр.* Київ, 2012. Вип. 62. URL: http://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Buyashenko_2012_3.pdf (дата звернення: 11.03.2021).
2. Буяшенко В. Соціальне піклування: сутність, структура, функції (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філософ. наук: 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії. Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2011. 33 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/308524575_SOCIALNE_PIKLUVANNA_SUTNIST_STRUKTURA_FUNKCI_SOCIALNO-FILOSOFSKIJ_ANALIZ_Social_care_the_nature_structure_functions_social_and_philosophical_analysis#read (дата звернення: 11.03.2021).

3. Минина В.Н. Социология социальных проблем: аналитический обзор основных концепций. *Журнал социологии и социальной антропологии*. Санкт-Петербург, 1998. Т. 1, № 3. С. 452. URL: <http://www.old.jourssa.ru/1998/3/minina.html> (дата звернення: 11.03.2021).
4. Сердюк О.О. Проблеми визначення соціальних патологій в сучасній соціології. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. пр.* Харків, 2009. Вип. 15.
5. Гусак П.М., Мартіросян Л.А. Вплив соціальних патологій на формування виховних традицій західноєвропейської цивілізації: історичний аспект. *Zamojskie studia i materiały. Seria: pedagogika*. Zamość, 2012. Т. 14, zeszyt 1. S. 193–201
6. Суриков И.Е. Еще раз о законодательствах Драконта и Солона в Афинах (полемиические заметки). Ч. 1. *Из истории античного общества: межвуз. сб.* Нижний Новгород, 2008. Вып. 11. С. 5–25.
7. Кузьмин К.В., Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века): учеб. пособ. для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург: Деловая кн., 2002. 480 с.
8. Орленко В.І., Орленко В.В. Історія держави і права зарубіжних країн: посіб. для підготовки до іспитів. 3-е вид. стереотип. Київ : Вид-во. Паливода А. В., 2008. 244 с.
9. Елисеєва Е.А. Социальная политика в странах Западной Европы: монография. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт Петербургского ун-та упр. и экономики, 2015. 244 с. URL: https://www.spbume.ru/file/pages/75/eliseeva_1415.pdf (дата звернення: 11.03.2021).
10. Фирсов М.В. История социальной работы: учеб. пособ. Москва : КНОРУС, 2012. 400 с.
11. Історія європейської ментальності. 2-е вид., доповн. Львів : Літопис, 2019. 632 с.
12. Фирсов М.В. История социальной работы : учеб. пособ. Москва : КНОРУС, 2012. 400 с.
13. Кузьмин К.В. Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века) : учеб. пособ. для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. 480 с.
14. Кузьмин К.В. Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века) : учеб. пособ. для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. 480 с.
15. Глазунов С.В. Нариси з історії соціальної роботи : навчальне видання Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.
16. Кузьмин К.В. Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века) : учеб. пособ. для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. 480 с.
17. Глазунов С.В. Нариси з історії соціальної роботи: навчальне видання Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.
18. Кузьмин К.В. Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века) : учебное пособие для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. 480 с.
19. Глазунов С.В. Нариси з історії соціальної роботи : навчальне видання. Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2015. 116 с.
20. Пельман Р. История античного коммунизма и социализма. Санкт-Петербург : Брокгауз-Ефрон, 1910. 712 с.
21. Кузьмин К.В. Сутырин Б.А. История социальной работы за рубежом и в России (с древности до начала XX века) : учеб. пособ. для вузов. Москва : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая кн., 2002. 480 с.

REFERENCES:

1. Buiashenko, V.V. (2012). Sotsialna problema yak predmetne pole diialnosti sotsialnoho pikluvannia [Social problem as the subject field of social care]. *Hileia: naukovyi visnyk. – Gilea: Scientific Review*, 62. Retrieved from http://www.socosvita.kiev.ua/sites/default/files/Buyashenko_2012_3.pdf [in Ukrainian].
2. Buiashenko, V. (2011). Sotsialne pikluvannia: sutnist, struktura, funktsii (sotsialno-filosofskiy analiz) [Social care: essence, structure, functions (social philosophical analysis)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/308524575_SOCIALNE_PIKLUVANNA_SUTNIST_STRUKTURA_FUNKCII_SOCIALNO-FILOSOFSKIJ_ANALIZ_Social_care_the_nature_structure_functions_social_and_philosophical_analysis#read [in Ukrainian].
3. Minina, V.N. (1998). Sociologija socialnyh problem: analiticheskij obzor osnovnyh koncepcij [Sociology of social problems: analytical review of basic concepts]. *Zhurnal sociologii i socialnoj antropologii – Journal of Sociology and Social Anthropology*, 1, 3, 452. Retrieved from <http://www.old.jourssa.ru/1998/3/minina.html> [in Russian].
4. Serdiuk, O.O. (2009). Problemy vyznachennia sotsialnykh patolohii v suchasni sotsiolohii [Problems of defining social pathologies in modern sociology]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva – Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society*, 15 [in Ukrainian].
5. Husak, P.M. & Martirosian, L.A. (2012). Vplyv sotsialnykh patolohii na formuvannia vykhovnykh tradytsii zakhidnoevropeiskoi tsyvilizatsii: istorychnyi aspekt [The influence of social pathologies on the formation of educational traditions of Western European civilization: a historical aspect]. *Zamojskie studia i materiały. Seria: pedagogika*, 14, 1, 193–201 [in Ukrainian].

6. Surikov, I.E. (2008). Eshhe raz o zakonodatelstvakh Drakonta i Solona v Afinah (polemicheskie zametki). Ch. 1 [Once again on the legislation of the Dragon and Solon in Athens (polemic notes)]. *Iz istorii antichnogo obshchestva – From the history of ancient society*, 11, 5–25 [in Russian].
7. Kuzmin, K.V., & Sutyryn, B.A. (2002). *Istorija socialnoj raboty za rubezhom i v Rossii (s drevnosti do nachala 20 veka)* [History of social work abroad and in Russia (from antiquity to the beginning of the twentieth century)]. Moscow: Akadem. proekt; Ekaterinburg: “Delovaja kniga“ [in Russian].
8. Orlenko, V.I., & Orlenko, V.V. (2008). *Istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain* [History of state and law of foreign countries]. Kiev: Vyd-vo. Palyvoda A.V. [in Ukrainian].
9. Eliseeva, E.A. (2015). *Socialnaja politika v stranah Zapadnoj Evropy* [Social policy in Western Europe]. Saint Petersburg: Izd-vo Sankt Peterburgskogo un-ta upr. i jekonomiki. www.spbume.ru Retrieved from https://www.spbume.ru/file/pages/75/eliseeva_1415.pdf [in Russian].
10. Firsov, M.V. (2012). *Istorija socialnoj raboty* [History of social work]. Moscow: KNORUS [in Russian].
11. *Istoriia yevropeiskoi mentalnosti. (2019). [History of European mentality].* Lviv: Litopys [in Ukrainian].
12. Firsov, M.V. (2012). *Istorija socialnoj raboty* [History of social work]. Moscow: KNORUS [in Russian].
13. Kuzmin, K.V., & Sutyryn, B.A. (2002). *Istorija socialnoj raboty za rubezhom i v Rossii (s drevnosti do nachala 20 veka)* [History of social work abroad and in Russia (from antiquity to the beginning of the twentieth century)]. Moscow: Akadem. proekt; Ekaterinburg: Delovaja kniga [in Russian].
14. Kuzmin, K.V., & Sutyryn, B.A. (2002). *Istorija socialnoj raboty za rubezhom i v Rossii (s drevnosti do nachala 20 veka)* [History of social work abroad and in Russia (from antiquity to the beginning of the twentieth century)]. Moscow: Akadem. proekt; Ekaterinburg: Delovaja kn. [in Russian].
15. Hlazunov, S.V. (2015). *Narysy z istorii sotsialnoi roboty* [Essays are from history of social work]. Dnipropetrovsk: RVV DNU [in Ukrainian].
16. Kuzmin, K.V., & Sutyryn, B.A. (2002). *Istorija socialnoj raboty za rubezhom i v Rossii (s drevnosti do nachala 20 veka)* [History of social work abroad and in Russia (from antiquity to the beginning of the twentieth century)]. Moscow: Akadem. proekt; Ekaterinburg: Delovaja kniga [in Russian].
17. Hlazunov, S.V. (2015). *Narysy z istorii sotsialnoi roboty* [Essays are from history of social work]. Dnipropetrovsk: RVV DNU [in Ukrainian].
18. Kuzmin, K.V., & Sutyryn, B.A. (2002). *Istorija socialnoj raboty za rubezhom i v Rossii (s drevnosti do nachala 20 veka)* [History of social work abroad and in Russia (from antiquity to the beginning of the twentieth century)]. Moscow: Akadem. proekt; Ekaterinburg: Delovaja kn. [in Russian].
19. Hlazunov, S.V. (2015). *Narysy z istorii sotsialnoi roboty* [Essays are from history of social work]. Dnipropetrovsk: RVV DNU [in Ukrainian].
20. Pelman, R. (1910). *Istorija antichnogo kommunizma i socializma* [History of ancient communism and socialism]. Saint Petersburg: Brokhauz-Efron [in Russian].
21. Kuzmin, K.V., & Sutyryn, B.A. (2002). *Istorija socialnoj raboty za rubezhom i v Rossii (s drevnosti do nachala 20 veka)* [History of social work abroad and in Russia (from antiquity to the beginning of the twentieth century)]. Moscow: Akadem. proekt; Ekaterinburg: Delovaja kniga [in Russian].